

AARBØGER
FOR
NORDISK OLDKYNDIGHED
OG HISTORIE

ANNUAL OF THE ROYAL SOCIETY OF NORTHERN ANTIQUARIES

2007

DET KONGELIGE NORDISKE OLDSKRIFTELSKAB
KØBENHAVN 2010

© 2010 Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K.

ISBN 978-87-87483-14-8
ISSN 0084-585X

Redaktion: Poul Otto Nielsen (ansv.) og Ulla Lund Hansen
Grafisk tilrettelæggelse og billedbehandling: Jan Holme Andersen

Udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Grunddesign, prepress og tryk: Narayana Press, Gylling
Skrift: Minion
Papir: 130 g Chorus Satin

Omslag: Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring
nedsat ved forordning af Kong Christian VII den 22. maj 1807
Medlemmer i perioden 1807-1816, fra toppen mod højre:
Kommissionens formand A.W. Hauch, F. Münter,
kommissionens sekretær R. Nyerup, P.J. Monrad,
W.H.F. Abrahamson, B. Thorlacius, E. Vargas Bedemar,
E.C. Werlauff, og L.S. Vedel Simonsen

*Alle manuskripter sendes til vurdering hos to anonyme referees,
inden de accepteres til trykning*

All papers are subject to anonymous peer refereeing

*Vor einer möglichen Publikation werden alle Manuskripte
zwei anonymen Referenten zur Begutachtung vorgelegt*

Salg til ikke-medlemmer i kommission hos:
Herm. H. J. Lynge & Søn
Internationalt antikvariat
Silkegade 11
DK-1113 København K.
www.lynge.com
herman@lynge.com

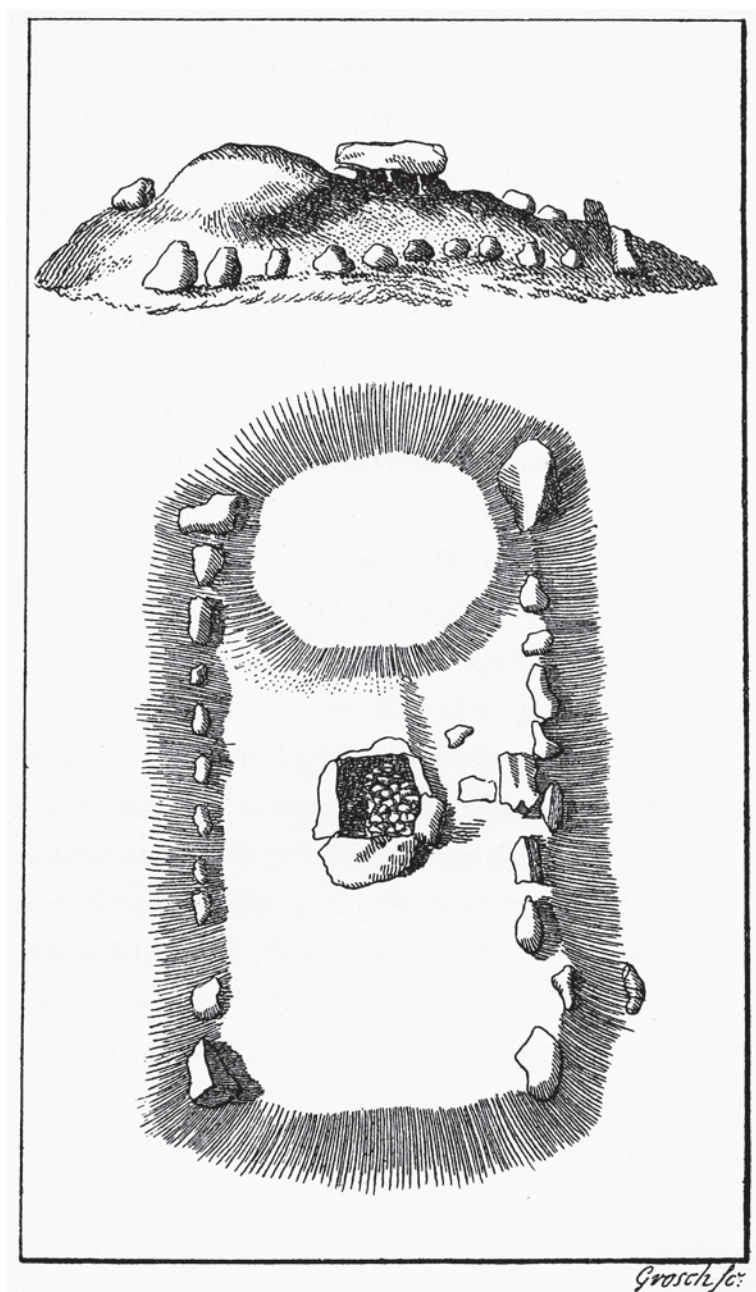
Salg med rabat til medlemmer direkte fra Selskabet
– se bagest i bogen

Oldsagskommissionens tidlige år

forudsætninger og
internationale forbindelser

NATIONALMUSEETS 200 ÅRS JUBILÆUMSSYMPOSIUM
24.-25. MAJ 2007

ARRANGERET AF NATIONALMUSEET OG WORMIANUM
I SAMARBEJDE MED KULTURARVSSTYRELSEN

Kong Hildetands høj. Frontispice til F. Münters bog fra 1806 »Lejre i Sjælland i Begyndelsen af det Nittende Aarhundrede«, der var medvirkende til oprettelsen af Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring i 1807.

The barrow of King Hildetand in Lejre on Zealand. Frontispiece in F. Münters book of 1806 that took part in the establishment of the Royal Commission for the Preservation of Antiquities in 1807.

Erik Pontoppidans og Ove Høegh-Guldbergs udgravninger af jættestuer

– Jægerspris 1744 og 1776

Af FLEMMING KAUL

Abstract: I denne artikel behandles to tidlige arkæologiske udgravninger i Danmark: udgravning af en jættestue i Jægerspris Slotshegn i 1744 og udgravning af jættestuen Monses Høj (Julianehøj) ved Jægerspris Slot i 1776. For første gang dannede stratigrafiske iagttagelser basis for overordnede kronologiske overvejelser. Sådanne iagttagelser samt en gryende kronologisk tænkning udgjorde en betydningsfuld baggrund for udarbejdelsen af treperiodesystemet. Andre udgravninger var ligeledes af betydning i så henseende. Vi følger brugen af et gammelt kronologisystem, høj-alder og brænd-alder, der går tilbage til skriftlige kilder fra middelalderen (Snorre), og vi ser hvorledes dette system blev justeret i forhold til de fremkomne udgravningsresultater. Selv i forbindelse med og efter udarbejdelsen af treperiodesystemet havde dette gamle 'litterære' kronologisystem en vis betydning. Først omkring 1860 havde man i Danmark endeligt frigjort sig derfra.

Indledning

To udgravninger i 1700-tallet kan betegnes som forskningshistoriske milepæle inden for arkæologien. Ved disse to udgravninger blev der ikke alene gjort egentlige stratigrafiske iagttagelser. Disse iagttagelser blev også brugt i en begyndende syntesedannelse omkring kronologien i forhistorien, og man sammenstillede for første gang empiriske iagttagelser under udgravninger med litterære kilder. Udgravningsiagttagelser blev derved af lige så stor betydning som gamle skriftlige kilder i forsøget på at udfinde, hvad der foregik i oldtidens tåger. Her ser vi den arkæologiske videnskab i sin vorden.

Sådanne iagttagelser fra udgravninger og en begyndende kronologisk tænkning er blandt forudsætningerne for treperiodesystemet og den første opstilling af oldsagerne i bibliotekssalen over Trini-

tatis Kirke i 1819. Der er jo ingenting, der kommer af ingenting. Ej heller forskningsmæssige gennembrud. I vor rationelle videnskabelige verden er der ingen, som modtager guddommelige åbenbaringer (ej heller C.J. Thomsen eller J.J.A. Worsaae). Forudsætningerne i tiden skal være til stede, herunder forudsætningerne for opbyggelsen af en holdbar kronologi og en systematik i studiet af forhistorien.

Blandt forudsætningerne for en kronologi bygget på iagttagelser stråler publikationerne af Erik Pontoppidan og Ove Høegh-Guldberg fra 1700-tallet. Her redegøres der for stratigrafiske iagttagelser, som bearbejdes og danner grundlag for generelle overvejelser vedrørende oldtidens kronologi. Begge undersøgelser bidrog til den viden, der allerede før 1800 var til stede for en periodisering af oldtiden, og som må have været bekendt for bl.a. Thomsen.

Erik Pontoppidan og jættestuen i Slotshegnet ved Jægerspris

I 1744 foretog Erik Pontoppidan sammen med kronprinsen, den senere Kong Frederik V, en udgravning i en jættestue beliggende i Slotshegnet ved Jægerspris Slot i Horns Herred, Nordsjælland. Erik Pontoppidan (1698-1764) var en af datidens ledende lærde (fig. 1). Han nåede bl.a. at blive biskop i Bergen og professor i teologi og prokansler ved Københavns Universitet. Han forfattede nogle teologiske værker og en lærebog for konfirmandundervisningen; men mest kendt er hans Danmarksbeskrivelse, *Den Danske Atlas*, hvoraf væsentlige dele dog først blev færdiggjort efter hans død (Randsborg 1995, 132-137). Erik Pontoppidan var hofpræst, og det var i den egenskab, han opholdt sig ved kronprinsens hof på Jægerspris Slot i juni 1744. Her havde man besluttet at ændre skoven og give den en mere parkagtig fremtræden: *Særdeles var man betænkt paa at anlægge nogle jefne og Skyggefulde Spadsere-Gange, og imellem dem, her og der nogle Hvile-Steder eller Lyst-Huuse. Her til fandt man blant andet beqvæm, en temmelig stor og med Træer begroet Høj, som ligger hen ved et Canon-Skud fra Slottet, holder ongefær*

Fig. 1. Erik Pontoppidan gengivet på sin gravsten, Skt. Petri Kirke, København (foto F. Kaul).

Erik Pontoppidan depicted on his tombstone, Church of St. Petri, Copenhagen (photo by F. Kaul).

50. Trin i Omkreds, og er gandske rund. For at gjøre en magelig Opgang til de på Høyens Overdeel anlagde Græs-Bænke, maatte der graves fra det nederste af, og i det man grov, fandtes først, på Høyens Østre Side, en dybt i Jorden, tvende af de bekiendte Urner eller Aske-Potter, fyldte som sædvanlig med brændte Menniske-Been og Smul, saa var og i Asken henlagt, nogle uanseelige Smaa-stykker Metal ... eller deslige smaa Ting, som den afdøde har haft til Prydelse eller anden Brug. Ved den Søndre-Side af samme Høj, stødte Arbejderne med deres Spader paa nogle Stene af middelmaadig Storhed, og da de i begyndelsen vilde bryde dem op, blev man vaer, at de stode ordentligt i Tvende Linjer, som strakte sig ind ad mod Høyens Middel-Punct. (Pontoppidan 1745, 307-308). Man havde nu fundet gangen ind til jættestuens kammer. Såvel gangen som kammeret tømtes for jord. I kammeret fandtes fire ubrændte skeletter.

Kronprinsen rejste efter undersøgelsen en mindesten på højen (fig. 2). Den prydedes med en tekst på latin. Teksten lyder i nudansk oversættelse: *Denne grav, som fromme, skønt hedenske forfædre for mindst 800 år siden anlagde til bevaring af fire menneskers jordiske levninger og dækket med kæmpestore sten, blev åbnet i juni 1744 med ærbødig hånd og prydet med denne mindesten af den højbårne fyrste Frederik, arving til sine forfædres riger og dyder, folkets håb, hæder og glæde.* Mindestenen og jættestuen står pænt og nydeligt den dag i dag (fig. 3). En senere magnetometerundersøgelse har vist, at der under højen skjuler sig endnu et jættestuekammer med en gang, der strækker sig ud parallelt med den tidligere kendte (Smekalova & Voss 2001, 149-150).

Allerede året efter kunne Erik Pontoppidan fremlægge resultaterne i Videnskabernes Selskabs

Fig. 2. Mindestenen sat til minde over udgravningen af jættestuen i Slotshegnet ved Jægerspris Slot. Stenen er nyrestaureret (foto F. Kaul).

Memorial stone commemorating the excavation of the passage grave in Slotshegnet at Jægerspris Castle (photo by F. Kaul).

skrifter (Pontoppidan 1745) (fig. 4). For det første gjorde han i sin afhandling rede for, at jættestuerner må være gravsteder og ikke huler eller tilflugtssteder for røvere eller sørøvere, ligesom han ud fra iagttagelser af de fundne knoglers størrelse kunne konkludere, at der ikke var tale om kæmper, således som det ellers havde været hævdet på den tid. Pontoppidan skrev i publikationen følgende: *Naar det nu staaer fast, at Jette-Stuerne ere Graf-Steder, saa spørges for det andet, af hvad Elde de ere, eller til hvilken Periodum i vort Lands Historie de bør henregnes. Hertil svarer jeg: at de i det mindste maa være ældre end Christendommens Indførelse, det taler for sig selv.* (Pontoppidan 1745, 312).

Ved udgravningen fandtes ubrændte grave i selve jættestuens kammer og urnegrave (fra bronzealderen) i højen over kammeret. Disse forskellige beliggenheder af forskellige gravformer gjorde det muligt for Pontoppidan at drage visse konklusioner af kronologisk art. Da han kunne konkludere, at urnegravene i højen over kammeret måtte være senere end skeletbegravelserne i kammeret, så har vi åbenbart her repræsenteret to faser eller tidsperioder med begravelser forud for Kristendommens indførelse. Knoglerne inde i kammeret kunne være så gamle som 1000 år forud for Kristendommens indførelse. Grunden til denne antagelse var ifølge Pontoppidan: *at man fra Othins Tid af, sædvanlig brendte de døde Legemer og satte Asken hen i Urner, hvoraf ald den bemældte Tiid kaldtes Bruna old, d.e. Brende-tiden, ætas combustionis, efterdi man ikke da som tilforn, plejede at begrave de døde Legemer hele og holdne.* Odin regnes her for en historisk skikkelse. Vedrørende de her fundne ubrændte begravelser kunne der være tale om: *en ældre Skik end Crema-*

tio (hvilken sidste Othin med sit Asiatiske Tilhæng skal have indført hen ved hundrede Aar for Christi Fødsel) derom er der vel ingen stoor Tvivl. Pontoppidan noterede videre, at dette forhold ikke betyder, at ligenes forbrændelse og begravelse i aske-potter just havde afskaffet aldeles og hos alle den ældre skik, som kaldes *humatio*. Med andre ord kan en (ved jættestueudgravningen) påvist ældre tid med begravelser af ubrændte lig have fortsat igennem brændetiden. Det nævnes her (s. 314), at Saxo fortæller om (hedenske) kongers og andre heltes begravelser med hele legemer »endogsaa midt i Brende-Olden«.

Herefter beskæftiger Pontoppidan sig med Snorre Sturlasons beskrivelser af vikingetidens gravskik. Snorre Sturlason (ca. 1179-1241) beretter, at førend kristendommen afskaffedes kremationen, og humationen indførtes. Og humationen var indført allerede af hedningerne selv. *Thi bemældte*

Fig. 3. Jættestuen i Slotshegnet ved Jægerspris Slot i dag. På højens top står mindestenen. (Foto F. Kaul).

The passage grave in Slotshegnet at Jægerspris Castle today. On the top of the mound stands the memorial stone. (Photo by F. Kaul).

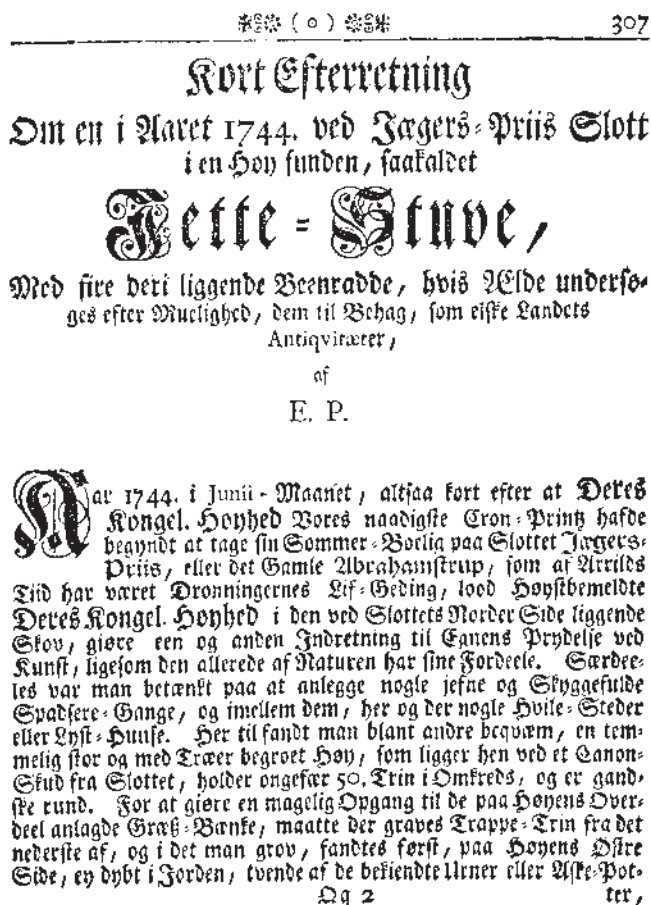
Skrībent som regner fra Othins Tiid af, kalder Bruna-Old, Brende-Alderen, den første og Houg-Old, Høye-Alderen, da man henlagde Lægemerne ubrendte i Høylene, kalder hand den anden eller yngre Alder, endskiønt deres Distinction er ikke ret tydelig. Med andre ord er brænd-alderen ifølge Snorre ældst, mens høj-alderen med ubrændt lig er yngst. Snorre gør i øvrigt rede for, at indførelsen af jordfæstegraven skete ved den danske Kong Dans begravelse, og herefter spredtes denne skik til de andre nordiske lande (Randsborg 1999, 190).

Derpå træder Pontoppidan i karakter: han vender tilbage til sine egne stratigrafiske iagttagelser, og han fremhæver, at urnegravene må være senere end begravelserne inde i jættestuens kammer. For jættestuen med dens høj – og kammeret, der ikke kan være udhulet i en naturlig høj – må være opført, før brandgravene blev placeret i højen over kammeret som sekundære grave. Herved fremkommer en kronologi, der er 'omvendt af', hvad der er fremført af Snorre. Han kan følgende skrive, at: *disse Lande have før Othins Tiid været beboede af Cimbriske eller Keltiske Folk, og at disse før de fik Othin til Lære-Mæstere, have begravet deres Døde naturlig-vis eller*

uforbrændte, så reyser sig atter det Spørgsmaal, om ikke vore Jette-Stuer ved Jægerspriis eller andetsteds, kunde være af den første, saa snart som den sidste Haug-Old, der er ældre end Christi Fødsel. At saa kunde være, vil maaske ingen stride, og at det virkelig er, kand heller ingen stadfæste; thi Sagen er en pur Gisning (s. 314). Her anfører Pontoppidan således stratigrafien eller højens kronologi som et afgørende argument. Ved at kombinere egne arkæologiske resultater med skriftlige kilder, nås frem til en velgennemtænkt syntese. Pontoppidan fortsætter: *Er dette nu skeet, da følger, at Aske-Potterne som fandtes i Høyens overdeel, ere siden nedsatte og kunde ikke have været der, dengang man bygte Jette-Stuven (s. 315).* Der må ud fra den velgennemførte og klare argumentation være tale om to høj-aldre i førkristen tid: en tidlig, før brænd-alderen, og en sen, efter brænd-alderen. Pontoppidan arbejder kritisk med de skriftlige kilder. Han anser empiriske (arkæologiske) iagttagelser for ligeså vigtige som de skriftlige kilder. Han udbygger en syntese af såvel skriftlige kilder (Snorre) som sine arkæologiske iagttagelser. Herved var Pontoppidan i sin logik forud for sin tid. Langt senere bidrog især Worsaae til opgøret om de

Fig. 4. Den første side i Erik Pontoppidans artikel om udgravningen af jættestuen i Slotshegnet ved Jægerspris Slot. (Efter Pontoppidan 1745).

The first page of Erik Pontoppidan's article on the excavation of the passage grave in Slotshegnet at Jægerspris Castle. (After Pontoppidan 1745).

skriftlige kilder contra arkæologiske observationer. Men Worsaae var på samme måde som Pontoppidan i stand til at indarbejde både historiske kilder og arkæologiske kilder i en sammenhængende syn- tese (f.eks. Worsaae 1851, 404-412).

Nu havde Pontoppidan indført en ekstra høj- alder, en ny fase i forhistorien. Og den blev placeret før Kristi fødsel. Det skal dog her noteres, at allerede omkring år 1600 havde den danske historiker A. Huitfeldt – på basis af iagttagelser – noteret, at jord- fæstegrave kunne gå forud for brandgrave (Rands- borg 1999, 191). Pontoppidan kunne meget vel have kendt til denne bemærkning. Dette ændrer dog ikke på det forhold, at Pontoppidan kunne fremlægge en mulig tredeling af oldtiden, tiden før kristen-

dommens indførelse i Norden. Og han mente, at de ældste fund var ældre end Kristi fødsel (og ældre end Odins ankomst).

I 1763 udgav Pontoppidan første del af *Danske Atlas*, hvor en lang række arkæologiske fund blev behandlet. Han opretholder på baggrund af strati- grafiske iagttagelser, bl.a. fra Jægerspris, opdelingen i en *Haug-Old* og en *Bruna-Old* (Pontoppidan 1763, 108). Dog er Pontoppidan også ved at få øje på en kronologi bygget på genstandenes materialer – han kan føje til, at der var en tid med stenredskaber forud for metalredskaber. Han fremhæver, at sten- fundene viste hen til en fjern tidsalder, hvor våb- nene kun var *skiærpede Flinte-Steene, af Skikkelse, dels som Knive eller Dolke, dels som Køller med Hul*

igiennem og satte på Stager, hvormed de huggede og bankede hinanden. Siden indførtes Jernets og andre Metallers Brug, i Sværd, Spyd og Dolk. Pontoppidan er således tillige nået frem til, at stenoldsager var ældre end metaloldsager (Kaul 1987, 7). Pontoppidan gennemfører her på baggrund af materielle levn en inddeling af oldtiden i en stenalder og en metalalder, og han illustrerer den ved genstande fra sin egen samling (Tanderup & Ebbesen 1979, 28; Baudou 2004, 100).

At inddele tiden i en 'brænd-alder' og en 'høj-alder' (Bruna-Old og Haug-Old) går som nævnt tilbage til Snorre Sturlassons bemærkninger i *Heimskringla* og *Ynglingesaga*. I *Heimskringla* (omkring år 1225) kan vi læse følgende: *Den første tid kaldes brænd-alderen. Da skulle man brænde alle døde mænd og rejse bautasten efter dem, men siden Frey var blevet lagt i høj i Uppsala, gjorde mange høvdinge lige så ofte høje som bautasten til minde over sine døde slægtninge. Og efter at danerkongen Dan, den prægtige, havde ladet gøre sig en høj og lod sig bære dertil, da han døde, med kongeskrud og stridsudrustning og sin hest med alt seletøj og andre af sine sager, lod mange i hans æt gøre det samme. Da begyndte høj-alderen i Danmark, men blandt svear og nordmænd varede brænd-alderen længe endnu* (på dansk efter Randsborg 1995 og O.W. Jensen 2002, 153). Desuden nævner Snorre i *Ynglingesaga*, at skikkene med at kremere og at højlægge var i brug samtidigt i Odins levetid, men at den sidstnævnte gravform derefter kom til at dominere.

Efter at disse tekster var blevet alment kendt i de lærde kredse, blev de gerne benyttet som en kronologisk ledetråd for oldtiden, netop byggende på nordiske vidnesbyrd (O.W. Jensen 2002, 213-214), bl.a. af P.F. Suhm, som i øvrigt kunne beregne, at Skandinavien var blevet befolket i år 2522 efter verdens skabelse; senere var der kommet en ny indvandring ledet af Odin (J. Jensen 1988 a, 3-5; 1988 b, 12-14). Tidligere arbejdede Ole Worm (1588-1654) med en brænd-alder forud for en høj-alder, mens historikeren Arild Huitfeldt (1546-1609) omkring år 1600

Fig. 5. Ove Høegh-Guldberg, portræt malet i 1780 af Jens Juel (efter Mejer Antonsen 1992).

Ove Høeg-Guldberg, portrait painted by Jens Juel 1780 (after Mejer Antonsen 1992).

anførte den modsatte rækkefølge, hvor ubrændt begravelse gik forud for ligbrænding. Han skriver, at i et tidsrum var det almindeligt at begrave krigerne helt og holdent med deres våben, men senere gik man over til en anden skik, hvor man brændte liget og lagde asken i et kar. Han nævner, at flere grave af begge typer er fundet eller udgravet (Randsborg 1995, 131-132). Udgangspunktet kan således her være konkrete observationer, selvom der dog ikke synes at være tale om observationer af egentlig stratigrafisk art.

Som nævnt var Erik Pontoppidan den første, der ud fra egentlige empiriske iagttagelser udførte væsentlige justeringer af kronologien i forhold til Snorres skrifter og indfører en tredeling af oldtiden. Som vi skal se nedenfor, skulle Snorres bemærknin-

ger omkring brænd-alderen og høj-alderen (brænd-old og høj-old) endnu have langtrækkende betydning igennem mange årtier. Rasmus Nyerup brugte Snorres todeling af oldtiden i et skrift fra 1806. Han mente, at Odin var indvandret til Norden omkring 50 f.Kr. – men før det havde der været et *jotisk Tidsrum*. Om dette tidsrum før Odins indvandring skrev han: *Alt det, som er fra den ældste Hedenold, svæver for os som i en tyk Taage i det umaadelige Tidsrum. Vi ved, at det er ældre end Christendommen, men om det er nogle faa Aar eller nogle hundrede Aar – ja maaske over tusinde Aar ældre, det er moxen lutter Gisninger* (J. Jensen 1992, 17-18).

Ove Høegh-Guldberg og jættestuen Monses Høj ved Jægerspris

En anden af de tidligt publicerede udgravninger i Danmark fandt også sted nær det kongelige Jægerspris Slot: udgravningen af jættestuen Monses Høj, som senere kom til at hedde Julianehøj, samt et par gravhøje i nærheden. Julianehøj og disse høje blev udgravet i 1776 af Ove Høegh-Guldberg og

Fig. 6. Et af de i 1777 nyindrettede lokaler i Prinsens Palæ – Guldberg-salen. Tegning af Wilhelm Haffner 1782 (efter Mejer Antonsen 1992.)

One of the rooms in Prinsens Palæ, refurbished in 1777 – 'the Guldberg Hall'. Drawing by Wilhelm Haffner 1782 (after Mejer Antonsen 1992).

arveprins Frederik, Frederik V's søn. Ove Høegh-Guldberg (1731-1808) havde i 1776 opnået titlen af Stats- og Geheimesekretær (statsminister); men allerede efter et kup i 1772, der førte til Struenses fald, stod han som den ledende i administrationen (Randsborg 1993, 219-220). Det var således en af rigets mest magtfulde mænd (fig. 5), som stod bag udgravningen af Monses Høj.

I 1774 fik Ove Høegh-Guldberg lejlighed og kontorer i Prinsens Palæ, i den fløj, der vender ud imod Frederiksholms Kanal. Han boede der i 10 år, indtil han faldt i unåde og blev tildelt amtmandsstillingen i Århus. Arkitekten C.F. Harsdorff fik i 1777 en kongelig befaling om at istandsætte Høegh-Guldbergs værelser, og en større ombygning fandt sted, således at flere af rummene kunne fremstå som passende repræsentative lokaler (Mejer Anton-

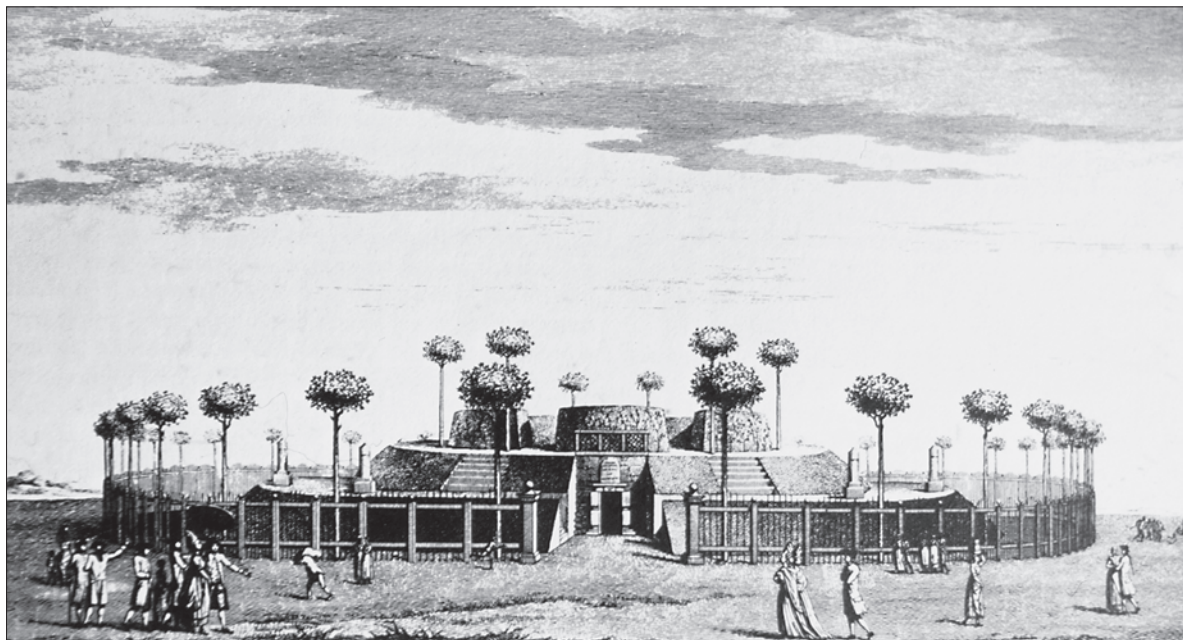

Fig. 7. Efter udgravningen blev jættestuen Monses Høj (nu Julianehøj) ombygget til et patriotisk monument, der skulle illustrere den danske kongemagts ælde og bestandighed. Tidens førende billedhugger Johannes Wiedewelt ændrede højen til et stramt geometrisk monument, hvor stynede træer indgik. Uden for megalitkammeret ledte trin op til højens første terrasse. Langs en ringformet sti rejstes syv marmorstøtter med navne på danske, hedenske konger. Kobberstik af J.F. Clemens, 1783.

After the excavation the passage grave Monse's Barrow (now 'Julianehøj') was changed into a monument for patriotism as well as for the royal house. The leading sculptor of that time, Johannes Wiedewelt, had the mound changed into a geometrical tight monument and on the grounds he planted stemmed up trees. Outside the megalithic chamber steps led to the first terrace of the mound. Along a ring-shaped path seven identical marble pillars were erected, bearing the names of Danish legendary kings. Engraving by J.F. Clemens, 1783.

sen 1992, 103-108). Blandt de rum, som Harsdorff nyindrettede, var den store sal, som i dag kaldes Guldberg-salen (fig. 6). Dette rum er i dag bevaret stort set, som det så ud dengang. Længe inden Museet for nordiske Oldsager, det nuværende Natio-

nalmuseum, blev indrettet i Prinsens Palæ, havde Høegh-Guldberg siddet her og udarbejdet en af de første publikationer om arkæologiske udgravninger i Danmark. Det kan i øvrigt indskydes, at interessen for arkæologi gik videre til Ove Høegh-Guldbergs søn, oberst Chr. Høegh-Guldberg (1777-1867), der for sit arkæologiske arbejde blev udnævnt til korresponderende medlem af Oldsagskommissionen i juni 1822. Han udgravede flere høje rundt om i landet. På Brabrand Mark ved Århus udgravede han i 1822 en stordysse. Chr. Høegh-Guldberg nævner udtrykkeligt i sin beretning til C.J. Thomsen om et fund af et lerkar herfra, at der ikke var brændte ben deri (Tanderup & Ebbesen 1979, 39). Interessen for at skelne mellem begravelser med brændte ben og ubrændte begravelser er således noget, der går igen, og som bl.a. kan følges tilbage til hans fader, Ove Høegh-Guldberg.

Artiklen om udgravningen af Monses Høj er usigneret men må være skrevet af Ove Høegh-Guldberg. Den findes i avisen *Kjøbenhavns allene Kongelig privilegeret Adresse-Contoires med Posten forsendende Efterretninger*, Tirsdagen, den 13. August,

Fig. 8. Nylig restaureret fremstår Julianehøj i dag, som den gjorde i slutningen af 1700-tallet (foto Torben Dehn).

Recently restored, 'Julianehøj' today appears as it did at the end of the 18th century (photo by Torben Dehn).

1776. Højen blev efter udgravningen ombygget til et monument over de danske konger og over kongemagtens bestandighed, og kaldtes herefter Julianehøj som et minde over arveprinsens moder, Dronning Juliane (fig. 7-8) (Kaul 1984, 19-22; 1987, 44-46; Thorsen 1985; Thorvildsen 1985, 36-37; Randsborg 1993, 221-223).

Artiklen indledes som følger: *Paa den tid, de Kongelige Herskaber nylig opholdte sig paa Jægerspris, behagede det Hans Kongelige Højhed Arveprinsen at lade den Mængde af gamle Begravelseshøie, som der paa Markerne findes, trende aabne.* I modsætning til udgravningen af jættestuen i Slotshegnet, som E. Pontoppidan stod for, hvor der kunne tales om en undersøgelse som følge af anlægsarbejder, så kan disse udgravninger således snarest betegnes som egentlige forskningsgravninger.

Af publikationen fremgår det, at der blev gjort iagttagelser af stratigrafisk art. Som ved Pontoppidans undersøgelse af jættestuen i Slotshegnet tæt ved fremkom der urner med brændte ben, som må være nedsat sekundært. Ved undersøgelsen af højen iagttoges det, at brændte ben lå højere end ubrændte ben. Vi kan læse følgende: *Fra synden kastede man sig ind mod Midten af Høien, hvor man omtrænt tre Alen fra Høiens Overflade traf på en Steen-Muur, og tet ved samme mod dens vestlige og østlige Ende tvende sorte Leer-Urner, satte paa en tet sammen-trampet og med Steene omsattat Jord. Brændte Been og Kul med Aske fyldte dem begge; men i den vestlige var tillige en knap af guul Metal... Da man havde taget de af Alder allerede sønderbrudte Urner bort, og gjort Pladsen ryddelig... saa man et Bælte for sig af store Flade-Steene, hvilende paa andre af samme Størrelse.* Det var dækstenene over jættestuens kammer, man havde fundet. Der blev gravet videre i selve kammeret: *Denne Jord blev udkast, og nu mødte man en tet med smaa Steene pakket sandagtig Jord, hvori laae, hist og her indtil to fulde Alens Dybde Menneske-Been. De øverste vare alle brændte,*

og derfor temmelig velbevarte; men de længst inde i Hulen og mesten tre Alen fra Dækket, vare ikke brændte; deriblant kan nævnes en Hovedskal, som i denne Dybde med flere Been bleve fundte. Høegh-Guldberg afslutter beskrivelsen af de stratigrafiske forhold ved jættestuen med følgende mere konkluderende bemærkninger: *Da der to Alen oven paa dette Beenrad laae, som før er omtalt, af brændte Been en stor Mængde, synes dette ubrændte Legeme med flere af samme Art, men mindre bevarte, at have hørt til den Alder, da man endnu ikke brændte Døde, og følgelig at stige op til høieste Alderdom.*

Vi ser, hvorledes der omhyggeligt gøres rede for menneskebenenes horisontale beliggenhed. Der er næppe tvivl om, at der ved interessen for stratigrafiske iagttagelser i forhold til ubrændte og brændte gravlæggelser ligger henvisninger til de allerede eksisterende kronologiske tanker om en opdeling i en brænde-old og en høj-old (Tanderup & Ebbesen 1979, 29; Kaul 1987, 7 ff.). Men vigtigst er, at Høegh-Guldberg henviser til en »høieste Alderdom«, hvor man ikke brændte de døde. Herved knytter han sig helt åbenbart til Pontoppidans tanker om en tidlig høj-alder med ubrændte begravelser forud for brænd-alderen.

Også ved undersøgelsen af et nærliggende dyssekammer i en af Væverhøjene (eller Vættehøjene) blev der gjort stratigrafiske iagttagelser. Øverst stødte man på en urnebegravelse med et lerkar med en dolk og en pincet af bronze. Længere nede fandtes »tvende Offer-Knive«. Der er formentlig tale om flintdolke fra senneolitikum, altså fra en tid før bronzealderen, fra en tid før den grav, som fandtes ovenover (Kaul 1987, 12).

Til slut i publikationen gøres der opmærksom på, at der i ingen af højene fandtes jern eller det allermindste spor heraf: *da synes endnu denne Metal ikke at have været kjendt, og følgelig disse Høies Alder at gaae langt op i Tiden.* Denne udtalelse er interessant. Den refererer formentlig til, hvad Pontoppidan har skrevet tidligere i *Danske Atlas*. Det kan i øvrigt nævnes, at Høegh-Guldberg ikke drager

nogen konklusion ud fra lagfølgen af fundene i den ene af Væverhøjene. Her var bronze over sten. Med vidnesbyrdene, dels fra Pontoppidans undersøgelse, dels fra Høegh-Guldbergs egen undersøgelse (samt hvad der var almen viden), kunne der således have været basis for en inddeling i stenalder, bronzealder og jernalder. Der skulle dog flere iagttagelser til samt en helt anden systematisk tænkning omkring oldsagerne selv, før Thomsen kunne præsentere sit treperiodesystem. De tidligere tilløb til en periodisering er betegnet som vagt formulerede og uden argumentation eller systematik (Gräslund 1974, 97).

Andre tidlige udgravninger og deres betydning for kronologi og kronologisk tænkning

Der er således flere kilder, der fortæller om den viden, som allerede før Thomsens tid var for hånden. Selvom Thomsen i *Ledetraad...* (1836) ikke specifikt refererer til denne viden, og først senere arbejder med stratigrafiske vidnesbyrd (Street-Jensen 1988, 26 f.), så må han have kendt den, og denne viden må naturligvis have dannet et vist grundlag. Det var ikke kun ved Jægerspris, at en sådan empirisk viden efterhånden blev indsamlet gennem egentlige undersøgelser. En lang række tilsvarende vidnesbyrd var efterhånden indsamlet forskellige steder op til årene omkring år 1800.

Allerede fra 1600-tallet kendes der til arkæologiske observationer fra udgravninger eller rydninger af megalitgrave. Man interesserede sig dog først og fremmest for de fremdragne genstande selv, ikke for mulige udsagn af stratigrafisk art. Peder Syv (1631-1702), der var præst i Hellested på Stevns, Østsjælland, har i slutningen af 1690'erne forfattet et lille håndskrift om iagttagelser gjort ved megalitgrave på Stevns. Han har iagttaget, at der i megalitgravene fandtes både ubrændte ben samt krukker med aske. Der drages dog ingen kronologiske slutninger. Peder

Fig. 9. Kong Svends Høj, Lolland, efter en omfattende restaurering i 1991 (foto Torben Dehn).

'Kong Svends Høj', Lolland, after being restored in 1991 (photo by Torben Dehn).

Syv kender til 'Brænd-Olden' som periode, og han nævner også, at Odin fornyede den skik at brænde døde mennesker. Peder Syv mener imidlertid, at ligbrænding og begravelse af ubrændte lig forekom side om side – at man begravde de døde som man nu havde lyst til (Ebbesen & Tanderup 1980, 159-162).

En forskningshistorisk set meget betydningsfuld udgravning fandt i 1780 sted i den store jættestue Kong Svends Høj på det vestlige Lolland (fig. 9). Jættestuen ligger på herregården Pederstrups jorder. Pederstrup var det foretrukne opholdssted for den unge greve C.D.F. Reventlow (1748-1827). Senere skulle han fremtræde som en af tidens mest betydningsfulde politikere og fremsynede reformatorer. Han var som politiker foregangsmand inden for

bl.a. skolevæsen, fattigvæsen og ikke mindst landboreformerne; han var initiativtager til og ihærdig forkæmper i Den store Landbokommision forud for stavnsbåndets ophævelse i 1788 (Dehn, Hansen & Kaul 1995, 11). I 1784 fandt et statskup sted i København; en af mændene bag var C.D.F. Reventlow. Ove Høegh-Guldberg faldt fra magtens indercirkler og blev udsendt som stiftsamtmand i Århus. C.D.F. Reventlow blev leder af Rentekammeret. Senere blev han statsminister. Igen var en af landets mest magtfulde mænd involveret i en tidlig arkæologisk udgravning.

Denne kommende store statsmand havde i 1780 inviteret en gammel ven af familien, Balthasar Münter, på sommerbesøg på Pederstrup med sin familie. Med var Balthasar Münters søn, den unge student Frederik Münter. Reventlow var bekendt med Frederik Münters interesse for arkæologi, og han sørgede for, at han selv og 'den unge Münter' sammen skulle undersøge en gravhøj. Det blev Kong Svends Høj (Dehn, Hansen & Kaul 1995, 12-15). Gennem

såvel Frederik Münters dagbogsoptegnelser som et brev fra Reventlow til sin søster er vi orienteret om udgravningen. Begge er dog noget kortfattede. Jættestuen beskrives, og der angives mål. Der fortælles desuden om fund af (ubrændte) menneskeknogler. Islær Münters notater om udgravningen vidner om en skarp iagttagelsesevne. I stedet for at opfatte udgravningen som en skattejagt noterer den unge student en række iagttagelser om både stenene og højfylden, der er anvendelige i dag. Münter har desuden i sin dagbog lavet en lille plantegning af jættestuen, som der henvises til i teksten (fig. 10). Denne udgravning gav Frederik Münter ekstra smag for arkæologien. I et langt senere brev til en af sine bekendte, en museumskollega på Sicilien, fortæller han, at disse ungdomsoplevelser i høj grad havde påvirket ham, og hvorledes han med glæde tænker tilbage derpå (Tobias Fischer-Hansen, mundtlig meddelelse).

Umiddelbart kom der ingen publikation ud af udgravningen af Kong Svends Høj. Men i 1794 udgav pastor Peter Rhode en topografisk beskrivelse af Lolland og Falster (Rhode 1794). Reventlow havde forinden fremvist den udgravede jættestue og beskrevet forholdene for pastor Rhode. Hvad Rhode skriver, må således afspejle den viden og de tanker, som Reventlow (og Münter) havde og gjorde sig. Igen er der en beskrivelse af selve højen og af fundene. Her skal vi dog se, hvad Rhode skriver vedrørende alderen af begravelserne i Kong Svends Høj: *Nogle holde for, at slig Begravelse er fra 200 Aar for Christi Fødsel, og altsaa før Othins eller Brændealderens Tid. Andre holde den for yngre, nemlig fra den Tid Hedningene hørde op med at brænde de døde Liig og begrove dem igien i opkastede Høje uden for Byerne eller paa Krigens Valpladse, hvilket vedvarede til disse vore Kirkers og Kirkegaarders Indretning i niende Seculo.* (Rhode 1794; Dehn, Hansen & Kaul 1995, 14). Der er næppe nogen tvivl om, at man her forholder sig til, hvad såvel Pontoppidan som Høegh-Guldberg har skrevet om en tidlig høj-alder forud for brænd-alderen. Man vil dog ikke her afgøre,

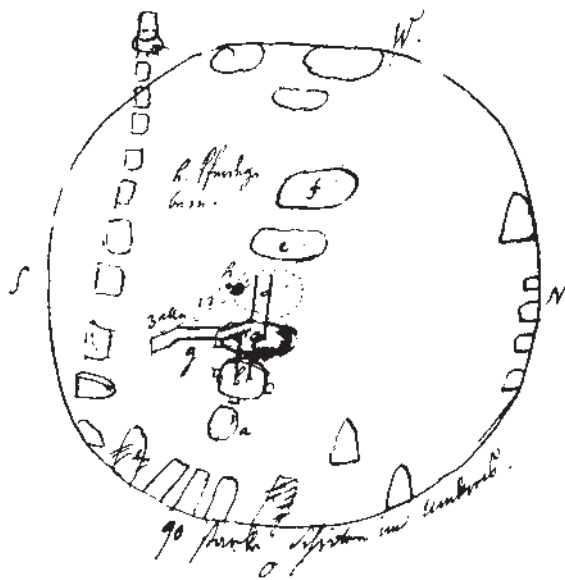

Fig. 10. Frederik Münters skitse af Kong Svends høj i dagbogen, 1780. De parallelle streger angiver dele af jættestuens kammer og gang, som blev udgravet. Stenene, der er mærket 'a-f', er kammerets dæksten, mens 'g' markerer gangen. Højens udstrækning og dens randsten er indtegnet. Til venstre, mod syd, ses den lange, lige facade. Det Kgl. Bibliotek (efter Dehn, Hansen & Kaul 1995).

'Kong Svends Høj'. Drawing by Frederik Münter from his notebook, 1780. Parallel lines indicate the parts of the chamber and passage that were excavated. Stones with the letters 'a-f' are capstones above the chamber, while 'g' indicates the passage. The outline of the mound and the kerb-stones are indicated. The long, straight façade is seen to the left. The Royal Library (after Dehn, Hansen & Kaul 1995).

hvorvidt de nævnte ubrændte ben skulle henføres til høj-alderen forud for brænd-alderen eller til høj-alderen, der efterfølger brænd-alderen. Hovedsagen er, at man i den sobre fremlæggelse af holdningerne opererer med tre aldre. Tilstedeværelsen af en ældste høj-alder må på dette tidspunkt være blevet anerkendt i de lærde kredse. Faktisk drøftes der, hvor de ubrændte ben skal indpasses i et tidligt (ufuldendt) treperiodesystem. Som vi skal se nedenfor, indpasser Thomsen sit treperiodesystem omfattende stenalder, bronzealder og

jernalder i det andet treperiodesystem baseret på to høj-aldre og en brænd-aldre i midten.

Når vi ser på den viden, man på denne tid var i færd med at indhøste ved hjælp af iagttagelser gjort ved arkæologiske udgravninger, er det naturligvis slet ikke alle diskussioner eller tolkninger, der faldt lige heldigt ud. Vi skal her nævne et enkelt eksempel på en i vore øjne både besynderlig, men også underholdende tolkning af de ved udgravningen af en jættestue iagttagne forhold. I 1798 eller 1799 lod kammerherre G.P.A.B. de la Calmette udgrave jættestuen Klekkendehøj på Møn. Præsten ved Fane-fjord Kirke, Johan Paludan, beskrev resultaterne af udgravningen i 1815 og også i en topografisk-historisk oversigt over Møn fra 1822. Johan Paludan var en lærd mand; han kendte til udgravningerne af Julianehøj og Kong Svends Høj men var også bekendt med megen litteratur om oldtidsminder. Der blev ved udgravningen af Klekkendehøj gjort en mængde væsentlige iagttagelser, og fra udgravningen stammer fund, der hører til blandt Nationalmuseets tidligste erhvervelser (med så lave inventar-numre som nr. 42 og 43 for to hele lerkar og nr. 47 og 48 for to smukke flintdolke). Der var faktisk ved udgravningen gjort stratigrafiske iagttagelser, som der gøres rede for. I kammeret lå flintøkser i en lavere position end flintdolke. I dag ved vi, at disse flintdolke tilhører senneolitisk tid og er senere end de tyknakkede flintøkser, der fremkom længere nede. Men disse iagttagelser anvendtes ikke kronologisk, idet flintøkserne og flintdolkene regnedes for samtidige. Selvom Paludan nævner, at Klekkendehøj kan være 2000 år gammel, da er det i høj grad vikingetidens sagn og myter, der benyttedes som den tolkningsmæssige ramme, og tillige har pastor Paludan bestemt ikke manglet fantasiens gave ved de højst selvstændige tolkninger, selvom der dog er henvisninger til litterære kilder (Dehn, Hansen & Kaul 2000, 20-21).

Med sin form som en Thorshammer regnes dobbeltjættestuen Klekkendehøj som en fodbrodergrav for to høvdinge. Skeletterne i kamrene må være af

dem, der faldt i kamp sammen med høvdingene. Efter kampen har flere bersærker besluttet at følge deres venner for at give Odin og efterslægten et eksempel på uforfærdet tapperhed. Derfor bad de offerpræsten om at gennembore sig med spydblade, for at de ikke skulle dø den uværdige stråddød. Da man ved udgravningen havde iagttaget, at dolkene lå øverst, regner Paludan med, at de nederste lig var de fornemme, mens de højereliggende med dolkene var de ofrede. Dolkene lå der, fordi de var benyttet til at åbne brystet og udtage hjertet, så dette *Tapperhedens formodentlige Sæde, kunde fortrinligvis offres i de hellige Luer*. Et lerkar fundet i jættestuen regnes for brugt i ligprocessionen, hvor det blev placeret på en æresstøtte. Den spændende fortælling fortsætter som følger: *Til Ære for den Døde maatte Urnebærerne ... udbrede Skræk og Gysen ved at være forklædte i frygtelige Skikkelser, hvine, tumble og tude, for saaledes at forestille den Dødes Gienfærd og indjage Fienderne Ærefrygt. Under en stor Mængde Tilskueres Larmen og Drikken blev Urnen staaende paa Støtten ... indtil alle Levnedsmidler vare fortærede; da man først bragte den tilbage i Gravhøien*. (Paludan 1815, 244-245 & 253; Dehn, Hansen & Kaul 2000, 20-21).

Egentlige kronologiske diskussioner blev det også til, i nogen grad bygget på iagttagelser, men i høj grad med udgangspunkt i skriftlige kilder. Paludan adskiller monumenterne i jættestuer (kæmpestuer) på den ene side og dysser og stenkister på den anden side. Han regner jættestuerne for ældst, idet der i disse kamre aldrig er fundet metal, mens der i dysser og stenkister er fundet jern (og »Malmstumper«, som må være bronze). På grundlag af egentlige observationer er han nået frem til et delvist forkert resultat. Det kan jo også ske. Denne kronologi bygget på manglen af metal eller tilstedeværelsen af metal forbinder han med en historisk eller litterær kronologi, der delvist er baseret på Suhms arbejder. Der tales om en ældste tid, *de ældre Jotuners tid* og derpå *Aserne Thor og Odins Dage*. Paludan skriver videre om jættestuerne: *Hist et underjordisk Tempel*

for Hel, en colossalsk Dødningegrotte, omhyggeligen lukket, sluttet og skiult, for ei at saare Øie og Hierte, eller for at betrygges de onde Aander under Himmelen. Videre om dysser og stenkister: her alt over Jorden, frit liggende for Alles Øie, i den milde Naturs Lys og Straaler ... Men jeg troer, at de, med aabne, steenbekrandsede Steenkister eller Kæmpesenge ere odinianske Indretninger, Kæmpestuerne derimod ægte jotunske, især når slet intet Metal deri findes, hvad Odin dog lærte vore Fædre at kiende og at bruge. (Paludan 1815, 265). Her ses et spændende eksempel på, hvorledes kronologiske overvejelser kan blive højst poetiske. Paludan er i øvrigt velbekendt med Oldsagskommissionens arbejde, og han plæderer for fredninger af monumenterne. Han afslutter sin artikel som følger: *men, med ædel Aand og Sands for det Simple og det Mægtige i hine høie Tider, kunne vi bevare, hvad der er tilbage, overladende os til store Tanker om vore Fædres Kraft, og om muligt hente den tilbage. Ikkun da have vi sand Agtelse for os selv, naar vi agte hvad Fædrene holdte i Ære, og søge at redde fra Undergang, hvad den Alt fortærende Tids Tand har levnet os.* (Paludan 1815, 266).

Efter dette lille sidespring kan vi gå videre og se på, hvilken viden der i øvrigt var til rådighed på denne tid, hvad angår iagttagelser af stratigrafisk/kronologisk art. Der kan nævnes enkelte svenske fund, som Thomsen må have haft kendskab til. Vi kan her fremhæve Magnus Bruzelius, der var docent i Lund. Hans redegørelse fra 1822 for udgravningen af en jættestue, Åsa-högen ved Kvistofta i Skåne, er værd at bemærke. Fundene i jættestuen var talrige; de bestod udelukkende af sten- og flintgenstande, ravgenstande samt dyre- og menneskeknogler. Det kan være erfaringerne fra denne udgravning, der definitivt fik M. Bruzelius til at mene, at stengenstandenes tid skulle udskilles som en særlig tidlig tidsperiode. Bruzelius fremhæver, at der intet tegn på metal kunne findes i højen, uagtet at der var tale om den allermest omhyggelige undersøgelse. Han skriver følgende: *Om det i historien funnes en tidehvarv som kunde utmärkas med namn af sten-åldern*

... så skulle man utan tvekan hänföra Åsa-högen till denna mest aflägsna fornålder. I et lidt senere arbejde fremfører M. Bruzelius som en generel iagttagelse, at stensager ganske sjældent findes sammen med genstande af metal (Gräslund 1974, 99; Baudou 2004, 113-114). Bo Gräslund fremfører at: *Det torde vara første gången i den nordiska arkeologiens litteratur som iakttagelser om de konkreta fyndsammenhængen utnyttjades för at dra kronologiska slutsatser av allmängiltigt intresse* (Gräslund 1974, 99; 1987, 32). Jeg vil dog her tillade mig at fremføre, at denne ære lige såvel kan tilfalde Pontoppidan. Thi ovenfor har vi netop set, at Pontoppidan i *Danske Atlas* gjorde rede for, at brugen af flintgenstande tilhørte en fjern tidsalder forud for metallers brug. Ganske det samme kunne Høegh-Guldberg konkludere (Kaul 1998, 64). Nogenlunde det samme er således angivet henholdsvis 59 og 46 år tidligere, og ligeledes alment konkluderende.

Også i Sverige kan der peges på forløbere for en kronologisk opdeling og en udskillelse af en stenalder i 1700-tallet, dog langt mere famlende end hos Pontoppidan og Høegh-Guldberg. Allerede i anden halvdel af 1600-tallet kunne Olof Rudbeck nævne, at bronzen anvendtes før brugen af jern, en antagelse, der dog beroede på oplysninger fra den græske forfatter Hesiod (se også Müller 1897, 209-210). Rudbeck taler om »Steentiden« og »Steen-ålderen« men uden at sætte denne periode i sammenhæng med stenredskaber som sådan. I 1730'erne kunne Killian Stobæus, professor i naturvidenskab i Lund, hævde, at stenredskaber kom forud for redskaber af jern, og andre kunne omkring midten af 1700-tallet skrive, at genstande af bronze eller kobber kom forud for jern (Klindt-Jensen 1975, 38-39; O.W. Jensen 2002, 360-361). Disse antagelser henviser imidlertid ikke klart til specifikke undersøgelser af bestemte monumenter, hvor iagttagelserne blev dokumenteret, således som det fandt sted ved de planlagte udgravninger, som Pontoppidan og Høegh-Guldberg gennemførte. I begyndelsen af 1800-tallet kom der dog udgravninger i gang bl.a. i vestsvenske jættestuer.

Herfra er resultaterne klare: der gjordes ingen metalfund (Sjögren 2003, 65). Der må således omkring år 1800 have været en viden om, at jættestuerne tilhørte en tidlig periode i forhistorien, hvor man kun brugte stenredskaber.

Faktisk fandtes der allerede fra midten af 1700-tallet og videre frem blandt forskere i store dele af Europa baggrund for antagelser om en tidsfølge for brugen af redskaber af sten, kobber (bronze) og jern (Müller 1897, 211-213; Street-Jensen 1988, 20). De videnskabelige forudsætninger for disse antagelser var dog uklare (f.eks. Paludan 1815). Endnu kunne ingen udvikle iagttagelserne til generelle og testbare idéer (Daniel 1967, 79 f.; Gräslund 1987, 17 f.; Baudou 2004, 99 f.).

Brænd-alder, høj-alder, brænd-alder – eller stenalder, bronzealder, jernalder

To kronologiske systemer byrdes

Det blev op til C.J. Thomsen, M. Bruzelius, N.G. Bruzelius, J.J.A. Worsaae og mange andre at få orden på sagerne ud fra en egentlig videnskabelig analyse. Men i et stykke tid holdt man stadig fast i tankerne om brænd-old og høj-old. Det tog tid at få forenet tankerne om stenalder, bronzealder og jernalder på den ene side og en brænd-old og en høj-old på den anden side, hvor det ene system henviser til materiale, det andet system henviser til gravskik – det ene system bygger på en systematisk analyse, det andet system henviser i sidste ende til en ældgammel skriftlig kilde. Det må dog medgives, at man allerede med Pontoppidan søgte at indpasse denne skriftlige kilde i forhold til de indhøstede vidnesbyrd af empirisk art. Der justeredes netop på de forhold, som Snorre angav.

Frigørelsen fra brænd-old og høj-old forløb ganske langsomt i løbet af første halvdel af 1800-tallet. Thomsen mener således, at bronzealderen som helhed er brænd-alderen. Worsaae tilslutter sig ham i 1843. Først omkring 1860 har man frigjort sig fra de

gamle 'litterære tanker', der i sidste ende henviser til Snorre Sturlason og en mulig vikingetidig tradition.

C.J. Thomsen kunne i *Ledetraad* ... angive, at fra stenalderen har man i de store stengravkamre som oftest fundet ligene ubrændte (Thomsen 1836, 58). Om bronzealderen skrives der følgende: *Til denne Tidsalder høre Steenkisterne og de med Steenhobe dækkede smaae Gravgemmer; det var den egentlige Brændeold, og de store Gravkamre vare ikke længer fornødne. De brændte been gemtes i Urner, eller henlagdes i Steenkisterne.* (Thomsen 1836, 60). I jernalderen har man af og til brændt ligene, men har også tit begravet dem ubrændte (Thomsen 1836, 61). Længere kom Thomsen ikke ved tilknytningen af sit nye treperiodesystem til gravskikken. Læseren bedes bemærke, at Thomsen regner bronzealderen for den egentlige brænd-old. Stenalderen blev således den første høj-old, bronzealderen brænd-old, og jernalderen den anden høj-old. Hvad angår forhold omkring gravskikkens kronologi, er vi hos Thomsen således ikke kommet meget videre end Pontoppidans arbejde fra 1745. Det blev op til senere forskere klarere at præcisere, at treperiodesystemet og de skiftende former for gravskik – jordfæste og ligbrænding – var to af hinanden uafhængige variable i forhistoriens forløb. Det viste sig senere ikke at være så enkelt, at man blot kunne forene de to 'systemer' – så at sige lægge dem oven i hinanden, selvom forsøget sandelig blev gjort.

I første omgang lykkedes det ikke Worsaae at komme længere end Thomsen. Da Worsaae i 1843 udgav sin *Danmarks Oldtid*, regnede han som Thomsen bronzealderen for netop den tid, da man brændte de døde. Da han skrev bogen, var der faktisk netop blevet fundet en egekestegrav, som kunne have fortalt ham, at der forekom jordfæste i bronzealderen. Men i stedet for positivt at anvende de faktiske vidnesbyrd, så forsøger Worsaae næsten krampagtigt at bortforklare dette fund. Worsaae nævner, at det er mærkeligt, at der ikke blev fundet rester af et ubrændt lig i denne egekiste, som i størrelse netop passer til en voksen person. I kisten var

der et rigt udstyr og rester af dragten. Da der ikke fandtes helt klare vidnesbyrd om menneskeknogler i egekisten (selvom der blev fundet menneskehår), slutter Worsaae følgende: *Men det er ogsaa muligt, at der ved Opførelsen af denne Høj er fulgt en Regel, hvorpaa vi ovenfor have anført Exempler, nemlig at vaabnene og Smykkerne bleve nedlagte paa det meest udmærkede Sted i Høien, hvorimod Leerkrukken, der indeholdt Levningerne af de brændte Liig, ikkun blev stukken ind i den paafyldte Jord.* (Worsaae 1843, 76). Mulighederne for en stratigrafi baseret på iagttagelser af gravenes placering i højene blev her ladet urørt, idet alt i denne høj blev anset for samtidigt. Det rige gravgods var blevet nedlagt centralt i højen, mens selve graven med de brændte ben i en urne var placeret højere oppe i højen. Bronzealderen var for Worsaae stadig 'Brænd-Old', intet andet.

Efterhånden blev man dog opmærksom på, at der var tale om egentlige jordfæstegrave i bronzealderens gravhøje. I det øjeblik, man var blevet sikre derpå, kunne man også udnytte iagttagelserne af de forskellige gravtypers beliggenhed som stratigrafiske vidnesbyrd. Den første, som klart udtrykte antagelsen om, at bronzealderen kunne inddeles i to underperioder, var N.G. Bruzelius i 1854. Han begrundede sin opfattelse gennem observationer gjort ved udgravninger af gravhøje i Skåne og det sydlige Halland (Gräslund 1974, 119-120). Han havde bemærket, at når såvel skeletgrave som brandgrave fra bronzealderen optrådte i samme høj, så fandt man gennemgående brandgravene højere oppe, nogle gange lige over skeletgravene. Om forholdene i en høj, Skäfehög ved Malmö, sammenholdt med iagttagelser fra en nordtysk gravhøj, som N.G. Bruzelius var bekendt med, skrives følgende: *Den på högens botten befintliga grafven förvarede utan tvifvel stamfadren, samt de högre upp belägna kistorna yngre medlemmar af familjen, hvilka blifvit begrafna först sedan ett nytt begrafningssätt gjort sig gällande.* (Bruzelius 1854, 356). Han fortsætter: *Att i större grafhögar, der flera såväl obrända som brända lik äro nedlagda, alltid de förra ligga nederst och således äro de äldsta* (ibid., 357).

Også i Danmark var der tilkommet flere nye observationer ved udgravninger, der angav, at bronzealderens jordfæstegrave var ældre end bronzealderens brandgrave. Ud fra iagttagelser ved udgravningen af en gravhøj ved Keldbymagle på Møn, hvor der blev konstateret jordfæstegrave nederst med bronzegenstande som dolk, sværd og økse, og derover brandgrave med bl.a. miniaturesværd og kniv, kunne V. Boye skrive følgende: *Da de hele Skeletter laae paa Höiens Bund, maa de være nedlagte först i den og saaledes henføres til en tidligere Afdeling af Bronzealderen end de brændte Been, som laae ovenfor.* (Boye 1858, 212-213).

I 1860 kunne Worsaae tilslutte sig Bruzelius og Boye; han har nu ændret holdning, og tilligemed kan han underinddele bronzealderen på et mere alment plan. Han skriver herom følgende (Worsaae 1860, 18):

Senere ere saa mange tilsvarende Iagttagelser gjorte i Skaane og de øvrige Dele af det gamle Danmark, at man vistnok med temmelig Sikkerhed kan begynde paa, efter Tidsfølgen at ordne de forskjellige, til Bronzealderen henhørende Gravhøie, i bestemte Grupper. Som to store Hovedafdelinger af Gravene fra Bronzealderen og som Grundlag for en Deling af Bronzealderen i et ældre og yngre Tidsrum, tør man formeentlig opstille

- 1) *de Grave, som indeholde ubrændte og*
- 2) *de Grave, som gjemme brændte Liig.*

At brandgravsskikken hovedsagelig må tilhøre en senere del af bronzealderen vises fornemmelig af den Omstændighed, at man, saavidt bekjendt, aldrig paa Bunden af en Gravhøj havde opdaget brændte Liig med Broncesager, og ovenover dem ubrændte Liig fra samme Alder, hvorimod man havde en Mængde Erfaringer, baade fra Norden og andre Lande, om Fund af ubrændte Liig paa Bunden og af brændte Liig ovenover dem i samme Høie fra Bronzealderen (ibid., 17). Han fortsætter: *Ved alle Høiene gjordes den Erfaring, at de største og sværeste Steenkister vare paa Bunden af Gravene, men at de lettere og mindre Kister, der øiensynlig vare fra en senere Tid, laae høi-*

ere oppe. Endelig i udkanten af alle Høiene fandtes Leerkar eller smaa Steenkister med brændte Been og Aske som Modsætning til de ældre Begravelser med ubrændte Liig paa Høienes Bund (ibid., 19).

Ikke alene har Worsaae nu ændret holdning – han arbejder med en langt tydeligere og generel kronologisk tænkning end N.G. Bruzelius. Thi i dette arbejde foreslår Worsaae desuden en yderligere detaljeret kronologi for bronzealderens gravskik, der bygger på en række resultater fra udgravninger. Med en sådan kronologisk inddeling er vi ved at nærme os en egentlig typologisk metode hvad angår gravformer. Nu er vi endelig ved at være løsgjorte fra de gamle litterære kilder. Men man manglede stadig at få knyttet en typologi for genstandene her til. Worsaae skriver i 1860, at selve fundene endnu ikke er blevet tilstrækkeligt differentierede (Worsaae 1860; 24-25; Gräslund 1987, 42-47). Få år efter var en egentlig kronologi for bronzealderens genstande udviklet. Men det er en anden historie.

Afslutning

Det er således muligt at følge de første egentlige stratigrafiske iagttagelser og tilløb til et kronologisystem fra Pontoppidans og Høegh-Guldbergs udgravninger og arbejder videre frem til Thomsens og Worsaaes arbejder. Interessant er det at følge, hvorledes et næsten overordnet kronologisystem, i sidste ende bygget på en oldgammel skriftlig kilde ved Snorre Sturlason, der måske går helt tilbage til en vikingetidig tradition, forsøges indpasset i tanker om stenalder, bronzealder og jernalder. Selvom man i stedse højere grad byggede på egentlige empiriske iagttagelser, er det tankevækkende, i hvor lang tid man vedblev med at forholde sig til 'en litterær arkæologi' – og hvor lang tid der gik, førend man havde frigjort sig fra tanker om brænd-old og høj-old som en overordnet tidsfølge, der umiddelbart kunne forsøges indpasset i treperiodesystemet.

Litteratur

- Baudou, E. 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkning*. Stockholm, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Boye, V. 1858. Begravelser fra Steen- og Bronzealderen, undersøgte og beskrevne. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1858, s. 200-215.
- Bruzelius, N.G. 1854. Beskrifning om åtskilliga i Skåne och södra Halland belägna fornlemningar, hvilka under åren 1853 och 1854 blifvit undersökta. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1854, s. 339-357.
- Daniel, G. 1967. *The Origins and Growth of Archaeology*, New York, Galahad Books,
- Dehn, T., Hansen, S. & Kaul, F. 1995. *Kong Svends Høj, Restaureringer og undersøgelser på Lolland 1991*. Stenaldergrave i Danmark. Bind 1. København, Nationalmuseet og Skov- og Naturstyrelsen.
- Dehn, T., Hansen, S. & Kaul, F. 2000. *Klekkendehøj og Jordehøj, Restaureringer og Undersøgelser 1985-1990*. Stenaldergrave i Danmark. Bind 2. København, Nationalmuseet og Skov- og Naturstyrelsen.
- Ebbesen, K. & Tanderup, R. 1980. Peder Syv som arkæolog. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1979, s. 157-170.
- Gräslund, B. 1974. Relativ datering. Om kronologisk metod i nordisk arkeologi. *Tor* 1974, s. 5-248.
- 1987. *The Birth of Prehistoric Archaeology*. Cambridge, Cambridge University press.
- Jensen, J. 1988 a. Christian Jürgensen Thomsen: An Appreciation in the Bicentennial of his Birth. *Acta Archaeologica* 58, 1987, s. 1-15.
- 1988 b. Christian Jürgensen Thomsen og Treperiodesystemet. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1988, s. 11-18.
- 1992. *Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet*. København, Gyldendal.
- Jensen, O.W. 2002. *Forntid i historien*. GOTARC serie B, Gothenburg Archaeological Theses no 19. Göteborg, Göteborgs Universitet.
- Kaul, F. 1984. Om de sidste århundreders brug af oldtidsminder. I: A. Bolvig & D. Mahler (red.). *Fortid og Nutid*, Vejledning til udstilling på Gl. Holtegaard, s. 19-28. Søllerød, Søllerød Kommune.
- Kaul, F. 1987. *Dysser og jættestuer i Horns Herred*. Jægerspris, Historisk Forening i Jægerspris Kommune.
- 1998. *Ships on Bronzes – A Study in Bronze Age Religion and Iconography*. Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History. Vol. 3. København.

- Klindt-Jensen, O. 1975. *A History of Scandinavian Archaeology*. London, Thames and Hudson.
- Mejer Antonsen, I. 1992. *Prinsens Palais. Det Kongelige Palais i Kalveboderne*. Bind 1. København, Nationalmuseet.
- Müller, S. 1897. *Vor Oldtid*. København, Det Nordiske Forlag.
- Paludan, J. 1815. Om Røddinge-Kongens Begravelse og to mærkværdige Jettestuer i en Høi nær derved. *Antiquariske Annaler*. Andet Bind, 1815, s. 221-266.
- Pontoppidan, E. 1745. Kort Efterretning, om en i Aaret 1744 ved Jægers-priis Slott i en Høy funden, saa kaldet Jette-Stuve, med fire deri liggende Beenradde, hvis Ælde undersøges efter Muelighed, dem til Behag, som elske Landets Antiquitæter. *Skrifter som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744*, Første deel, s. 307-316.
- 1763-81. *Den Danske Atlas eller Konge-Riget Danmark, Med dets Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og andre Affødninger, dets gamle Tildragelser og nærværende Omstændigheder i alle Provinzer, Stæder, Kirker, Slotte og Herre-Gaarde. Forestillet ved en udførlig Lands-Beskrivelse, saa og oplyst med dertil forfærdige Land-Kort over enhver Provinz, samt Ziret med Stædernes Prospector, Grund-Ridser, og andre mærkværdige Kaaber-Stykker*. Bind I-VII. Kiøbenhavn, Andreas Hartvig Godiche. (Facsimileudgave 1969-1972. København, Rosenkilde og Bagger).
- Randsborg, K. 1993. Antiquity and Archaeology in »Bourgeois« Scandinavia 1750-1800. *Acta Archeologica* 63, 1992, s. 209-233.
- 1995. Ole Worm and Early Field Archaeology in Denmark. I: E. Baudou & J. Moen (eds). *Rannsakningar efter antikviteter – et symposium om 1600-tallets Sverige*. KVHAA Konferencer 30, s. 125-146. Stockholm, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- 1999. Impressions of the Past. Early Material History in Scandinavia. *Acta Archaeologica* 70, 1999, s. 185-194.
- Rhode, P. 1794. *Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie*. Med en Deel Forandringer, Tillæg, og Rettelser paany udgivne af J.J.L. Friis. Første Bind. København 1859.
- Sjögren, K.-G. 2003. »Mångfalldige uhrminnes grafvar...» *Megalitgraver och Samhälle i Västsverige*. GOTARC series B. Archaeological Theses no. 27. Göteborg, Göteborgs Universitet.
- Smekalova, T. & Voss, O. 2001. Magnetisk kortlægning af arkæologiske anlæg i Danmark 1992-2000. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2001, s. 148-161.
- Street-Jensen, J. 1988. Thomsen og tredelingen – endnu engang. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1988, s. 19-28.
- Tanderup, R. & Ebbesen, K. 1979. *Forhistoriens historie*. Højbjerg, Wormianum.
- Thomsen, C.J. 1836. Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager til Nordens Fortid. I: *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*, s. 27-90. København, Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab.
- Thorsen, S. 1985. Julianehøj – Lidt om den arkæologiske undersøgelse af et politisk monument i græstørv og marmor. *Fortidsminder* 1985. *Antikvariske Studier* 7, s. 9-24.
- Thorvildsen, K. 1985. Restaurering af megalitgrave. Gustav Rosenberg og Julius Raklev. *Fortidsminder* 1985. *Antikvariske Studier* 7, s. 36-47.
- Worsaae, J.J.A. 1843. *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*. København.
- 1851. *Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland*. København.
- 1860. *En ny Deling af Steen- og Broncealderen, og om Et mærkeligt fund fra den ældre Steenalder ved Engestofte paa Laalland*. Særskilt aftrykt af Oversigten over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i Aaret 1859. København.

Erik Pontoppidan's and Ove Høegh-Guldberg's excavations of passage graves at Jægerspris 1744 and 1776

Two excavations, carried out in the 18th century, should be appreciated as a breakthrough of early archaeology in Scandinavia. At these excavations stratigraphical observations were made. The excavators were able to relate empirical evidence to what was (seemingly) known from literary sources. Observations proper became as important as references to old written sources, and the two kinds of source material were acknowledged on equal terms. The records of such early investigations and a dawning chronological thinking are among the preconditions for the three-age system by C.J. Thomsen.

In 1744 Erik Pontoppidan together with the Crown Prince directed an excavation of a passage grave at Jægerspris Castle in Northern Zealand. The results were published the year after (Pontoppidan 1745). In the mound covering the megalithic chamber urns were found containing cremated bones, while inside the chamber the uncremated skeletal remains of four individuals were uncovered. Since Pontoppidan recognized that the mound must have been built over the chamber, the cremation burials inserted into that mound should be considered as later than the inhumation burials inside the chamber. The observations were perceived as stratigraphical and chronological evidence to be used and discussed in more general terms.

However, this chronological sequence of burials built upon actual observations was in conflict with a chronology solely based on old written sources, which was favoured at that time. The Icelandic writer and historian Snorri had a great impact on chronological thinking. In the preface to *Heimskringla* (about 1225) he states that before the coming of Christianity there were two ages: The first age was called 'the Age of Burning' (*brænd-old*); "it was then the custom to burn all dead persons. But ever since Dan the Magnificent, the king of the Danes, let made a mound for himself and bade that they should carry him there when he had died, in royal garments and armour, then many of his kinsmen also did that later on. Thus began in Denmark 'the Age of the Mounds' (*høj-old*), but the age of burning remained long after that among the Swedes and the Norwegians." Snorri's sequence of burial rites is, however, the reverse of that demonstrated by the stratigraphical observations by Pontoppidan. Elegantly, Pontoppidan synthesises the evi-

dence of the two different kinds of source material. Since the inhumations in the chamber must belong to a period prior to the cremations, he suggests yet another 'Age of the Mounds' – a first 'Age of the Mounds' – prior to 'the Age of Burning'. Incidentally Pontoppidan had created a three-age-system built on burial rites.

In 1763, the first volume of Pontoppidan's *Den Danske Atlas* was published, a major historical-topographical work, where also a number of archaeological finds was treated. He maintains his earlier divisions into a primary 'Barrow Age' (*høj-Old*), a 'Burning Age' (*brænd-old*), and finally a secondary 'Barrow Age'. But now, ideas as to a chronology related to the material of the artefacts are faintly emerging. He underlines that finds of stone objects refer to a distant age, where weapons and knives were only made of stone. Later the use of iron and other metal were introduced. The concept of a Stone Age and a Metal Age is thus vaguely used.

In 1776 Ove Høegh-Guldberg directed excavations of a passage grave, *Monse Høj* (later named *Julianevej*), and some burial mounds close to Jægerspris Castle, Northern Zealand. The excavation results were published as a newspaper article the same year (Kaul 1987). In the chamber of the passage grave different layers of burials were found, and the horizontal position of the bones was thoroughly noted. In a lower layer, uncremated burials were found, while in a clearly higher position cremated bones were unearthed. By using these observations as stratigraphical evidence proper, Høegh-Guldberg was able to conclude that "this unburnt body and some others of the same kind, though not so well preserved, should belong to an age where they were not yet burning the dead, and consequently these burials go back to the most ancient times." When Høegh-Guldberg is referring to the most ancient times for the uncremated bones he obviously relates to Pontoppidan's ideas of an early Barrow Age with inhumation burials preceding the Burning Age.

In the publication Høegh-Guldberg also mentions that in the barrows there were not found the faintest traces of iron (though bronze was observed). Consequently, according to Høegh-Guldberg, this metal was not known, and the age of these mounds must be considerable. This statement probably also refers to Pontoppidan's works. When considering the results of the excavations at Jægerspris Castle – both by

Pontoppidan and Høegh-Guldberg – and their reflections, one could find a possible basis for a division into Stone Age, Bronze Age and Iron Age. At this time the preferred chronological reference system was still that of the Barrow Age(s) and the Burning Age. Many more observations as well as quite another line of systematical analysis referring to the prehistoric objects themselves were needed before Thomsen could present his three-age system.

It was not only at Jægerspris that data were collected at excavations proper, creating a basis for chronological considerations. In the years up to and around 1800 excavations yielded similar evidence at many places all over Northern Europe. In his youth, in 1780, Frederik Münter, together with C.D.F. Reventlow carried out an excavation in the large passage grave, *Kong Svends Høj*, on the island of Lolland. Münter made some notes and a sketch drawing in his dairy-book. The excavation results were later published in 1794 by Peter Rhode. Since only uncremated bones were found in the passage grave Rhode discusses whether they belong to the Barrow Age before the Burning Age or the Barrow Age after the Burning Age (Rhode 1794; Dehn, Hansen & Kaul 1995, 14). In this discussion it seems clear that the author and probably also Reventlow accepted the chronological system proposed by Pontoppidan.

Around 1800 more evidence was emerging as to a chronological division of the material remains. For instance, in Southern and Western Sweden finds from passage graves were numerous and consisted exclusively of objects made of stone and amber, together with human and animal bones. This led the Swedish archaeologist M. Bruzelius in 1822 to conclude that the passage graves belonged to a period of the most distant past, the Stone Age. Here observations of concrete find circumstances made the basis of chronological conclusions. At that time however, Thomsen was working on his three-age system proper.

Even though C.J. Thomsen's work *Ledetraad ...* from 1836 is to be considered as a virtual breakthrough of systematic chronological thinking, it is interesting to see, that the old system based on burial rites proposed by Pontoppidan was still finding its way. Thomsen mentions that in the large stone chambers of the Stone Age the bodies are mostly found unburnt. As to the Bronze Age Thomsen writes that this period was 'the Burning Age proper' (*den egentlige Brændeold*). Thomsen continues that in the Iron Age the bodies were burnt now and then, but inhumation was often used (Thomsen 1836, 58-61). Thus, the Stone Age became the first Barrow Age, the Bronze Age became the Burning Age proper, and the Iron Age the second Barrow Age. A few years later it could be demonstrated that the three-age system by Thomsen and

the changing fashions of burial rites were two independent variables in the progress of time. One could not just superimpose the two chronological systems upon each other.

In 1843 J.J.A. Worsaae had not got much further than Thomsen in this respect (Worsaae 1843). He was still claiming that the Bronze Age was the period, when the bodies were cremated. It had not yet become clear, that many inhumation graves belonged to the Bronze Age. As soon as further excavations had demonstrated that inhumation graves did belong to the Bronze Age, the position of the different burial types in the mounds could be used as stratigraphical evidence for dividing the Bronze Age into two periods (N.G. Bruzelius 1854). In 1860 Worsaae changed his position, presenting a more refined chronology as to the burial customs of the Bronze Age. He was able on a well documented basis to divide the Bronze Age into an Early Bronze Age with uncremated bodies, and a Late Bronze Age with cremated bodies (Worsaae 1860). But a chronology of Bronze Age objects was still to be developed.

The chronological system built on Medieval written sources (Snorri) had a tremendous impact on chronological thinking in the early phases of archaeological research. Even though actual observations became increasingly important – and adjustments on the basis of empirical evidence were made – it is astonishing how long time this 'literary archaeology' was held in favour. Years should pass, before the concepts of a Barrow Age and a Burning Age were challenged.

Flemming Kaul
Nationalmuseet
Danmarks Oldtid
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K

flemming.kaul@natmus.dk